

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

"כל האומר יעקב חטא..."

לפרשת וישלח (על פי שיעור של הרב יעקב מדן)

באוהלה לאחר מות רחל אלא באוהל בלהה. כתגובה על כך, בא ראובן ובלבל את יצועי בלהה, ורק 'כאילו' שכב עמה.

שני נימוקים מובאים לטענה, שלא ייתכן שראובן עשה את התועבה כפשוטה:

הנימוק האחד - נימוקו של ר' שמואל בר נחמני, שכל בני יעקב שקולים כאחד, משמע - כולם צדיקים. על נימוק זה יש מקשה הרב מדן מהביקורת הקשה שמטיח יעקב בשמעון ובלוי בסוף ימיו, שממנה משמע שהם אינם שקולים כאחיהם. זאת ועוד: אף אם כולם שקולים כאחד, אין זה בהכרח לשבח, שהרי רוב האחים חטאו במכירת יוסף.

הנימוק השני הוא נימוקו של ר' שמעון בן אלעזר, מכך ששבטו של ראובן עתיד לעמוד עם עוד חמישה שבטים ולומר "ארור שוכב עם אשת אביו". גם על נימוק זה מקשה הרב מדן, שהרי גם לשיטת ר' שמעון בן אלעזר, שראובן רק בלבב את יצועי אביו - הוא עבר לכאורה על "ארור מקלה אביו", שנאמר אף הוא מול הר עיבל. והיאך עמד שם שבט ראובן?

לדעת הרב מדן, ייתכן, שמאחרי שני הנימוקים עומד נימוק יסודי יותר, שהנימוקים הנזכרים אינם אלא בבחינת 'חזי לאיצטרופוי' לגביו. נימוק זה עשוי להיות עצם העובדה שלא ייתכן שאחד מבניו של יעקב, שהם אבני היסוד לכינונו של עם ה', חטא בחטא כה חמור.

3. בדרך זו הלך הג"ר אביגדור נבנצאל, למשל, בספרו 'שיחות לספר בראשית (עמ' שעט):

"מי שחושב שראובן, דויד ואחרים מגדולי ישראל... אנשים שהידרדרו עד לקצה המרוחק כל כך מן הקדושה - אדם כזה אינו אלא טועה".

תלמידו, הרב יהודה ברנדייס הבין שנקודת המוצא לשיטת רבו אינה האמת ההיסטורית וההתאמה לפשטי

התורה בפרשתנו מספרת על חטאו של ראובן עם בלהה בלשון ברורה, שקשה לפרשה בפנים אחרים מפשוטה.

1. בראשית ל"ה, כא-כב:

"ויסע ישראל, ויט אהלה מהלאה למגדל עדר: ויהי בשכן ישראל בארץ ההוא, וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל; ויהיו בני יעקב שנים עשר".

עם זאת, פירש רבי שמואל בר נחמני בתלמוד, וכמוהו דעות נוספות בין התנאים.

2. שבת נ"ה ע"ב:

"אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר ראובן חטא - אינו אלא טועה, שנאמר 'ויהיו בני יעקב שנים עשר' - מלמד שכולם שקולים כאחת. אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו'? מלמד שבלבל מצעו של אביו, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה.

תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: מוצל אותו צדיק מאותו עון, ולא בא מעשה זה לידו. אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר 'ארור שִׁכַּב עם אשת אביו', ויבא חטא זה לידו?! אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו'? עלבון אמו תבע. אמר: אם אחות אמי היתה צרה לאמי - שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי?! עמד, ובלבל את מצעה...

כתנאי: 'פחו כמים אל תותר' - רבי אליעזר אומר: פזתה, חבתה, זלתה. רבי יהושע אומר: פסעתה על דת, חטאת, זנית. רבן גמליאל אומר: פיללתה, חלתה, זרחה תפלתך.

אמר רבן גמליאל: עדיין צריכין אנו למודעי; רבי אלעזר המודעי אומר: הפוך את התיבה ודורשה: זעזעתה, הרתעתה, פרחה חטא ממך.

רבא אמר, ואמרי לה רבי ירמיה בר אבא: זכרת עונשו של דבר, חלית עצמך חולי גדול, פירשת מלחטוא."

בדרכו של ר' שמואל בר נחמני הלכו גם רש"י בפירושו לתורה, בעלי התוספות ומפרשים אחרים. לדבריהם, ראובן תבע את עלבון אמו, שיעקב לא הניח מיטתו

באים!! וכלום יש לנו התנהגות דוגמת זו במקרא? ומה הורו לנו חז"ל במדרשיהם בפרשה זו ללמוד מתשובתו של ראובן לדורות עולם, אם אינה אלא מידת חסידות יחידאית?!

ומוסיף ושואל הרב מדן: אם אחרי חטא קל ממניעים טובים, שנעשתה עליו תשובה כה יסודית בשק, בתענית וגם במעשים (כפי שיוכח להלן), נשללות מראובן הבכורה, הכהונה והמלכות, והוא יוצא מאת פני אביו בסוף ימיו בנזיפה - מה מקום הניחה התורה לבעלי תשובה?!

יתר על כן, ואיך סלח יעקב ליהודה על מכירת יוסף, ולא סלח לראובן על הזזת המיטה? ואם נאמר כרמב"ן, שיעקב לא ידע עד יום מותו על מכירת יוסף, ולכן שיבח את יהודה ודחה את ראובן - איך הביא הקב"ה תקלה כזו על ידו של יעקב?

ומסכם הרב מדן:

כללו של דבר: פירוש הפסוק על מעשה ראובן בבלהה, כאילו ראובן לא חטא אלא בעקירת המיטה או בהפיכתה, וגם זה ממניעים של כבוד אמו - פירוש זה אינו עולה בקנה אחד עם מילות הפסוק, אינו מתיישב עם ישיבתו בשק ותענית במשך שנים רבות, ואינו משתלב גם עם מה שגזר עליו יעקב אביו באחרית ימיו.

המחלוקת על חטאו של ראובן

ראינו לעיל את דחייתו של הרב מדן את ההנחה השרירותית של הצורך להפך בזכויותיהם של אישי התורה. ואת הסתייגותו מן האפשרות ששני הנימוקים המובאים בחז"ל לחוסר האפשרות שראובן חטא (השוואת בני יעקב והברית בהר עיבל) הם נימוקים ראשוניים לסניגוריה על ראובן.

לדעת הרב מדן, סיבת הסניגוריה היא פרשנית ולא אידיאולוגית. סניגוריה זו נובעת מהסתירה שבין תיאור החטא במקומו, בבראשית פרק ל"ה, לבין יחסו של יעקב אל ראובן בדבריו האחרונים על מיטתו בסוף ימיו.

5. בראשית מ"ט, ג-ד:

"ראובן בכרי אתה, כחי וראשית אוני, יתר שאת ויתר עז: פחז כמים אל תותר, כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה".

אם אכן נעשה המעשה כפי שהוא מתואר בפרק ל"ה, וראובן אכן שכב עם פילגש אביו בחיי אביו - הייתכן שאחרי מעשה תועבה כזה, המתאים לעמי כנען, היה יעקב מותיר את ראובן בביתו, מכליל אותו עם בניו בברכתו ונותן לו נחלה בארץ?! האם העבירות שעליהן נדחו קין, חם, ישמעאל ועשו מן הקדושה הן בהכרח חמורות מזו של ראובן?!

המקראות, אלא הצורך החינוכי לטהר בעיני העם את גדולי האומה מחטאים כה כבדים.

הצגת הבעיה

חטאו של ראובן עם בלהה פילגש אביו מחד גיסא, והפרשנות המקובלת לחטאו בחז"ל וברוב המפרשים מאידך גיסא, מעלים לדעת הרב יעקב מדן (ראש ישיבת הר עציון) שתי שאלות יסוד בפרשנות:

א. ישנן הנחות שהפכו - מסיבות שאינן תמיד ברורות לנו - להנחות יסוד של אמונתנו, כפי שנצרפה בכור ההיתוך של מסורת בית המדרש במהלך הדורות. עד כמה ניתן להרחיק את הפרשנות מפשטי המקראות בשל הנחות יסוד אלו?

ב. האם הרצון להפך בזכותם של גדולי האומה אינו בא לעיתים על חשבון כללי אמונה והגיון, שאינם פחות חשובים מזכויותיהם של אותם גדולים?

4. ומסכם הרב מדן ושואל:

יהא אשר יהא הצורך להפך בזכותו של ראובן, האמנם נוכל לחרוג מפשטי המקראות, שדיברו מילים ברורות, רק בשל ההגיון המכתיב לנו שראובן לא חטא? זאת ועוד: הבה נשרטט את מה שאירע על דרך המדרשים המקובלים ועל דרך הלימוד המקובל של הפרשה בבית המדרש: אחרי מות רחל העביר יעקב את מיטתו לאוהל בלהה או את מיטתה של בלהה לאוהלו. ראובן, שקינא לכבוד לאה אמו, שיעקב לא שם מיטתו אצלה, בא ובלבל את יצועה. לא נתברר לי מה טיבו של בלבול היצוע. מן המדרש עולה שהפך את מיטתה. לא ברור איזה נזק גרם ראובן בכך. האם בלהה נפלה ונחבטה? האם נתבזתה? האם נתבזה יעקב, והיה עליו לזקוף את המיטה בכוחות עצמו? ממפרשים אחרים עולה שראובן עקר את מיטתה. משמע - הוציא אותה מן האוהל. עדיין מדובר, לכאורה, בנזק שולי, הניתן לתיקון מיידי.

מכל מקום, שתי סניגוריות גדולות ניתן ללמד על ראובן בחטאו: האחת - שכוונתו הייתה לטובה, ולכאורה מבחינה מסוימת נראה שהצדק היה עמו; והשנייה - שחטאו לא גרם נזק גדול, ובכל מקרה ניתן לתיקון מיידי. ודאי לא עמד חטא זה בשום יחס עם החטאים שספר בראשית עוסק בהם: מהמראת פי ה' באכילה מעץ הדעת, דרך הריגת הבל בידי קין ועד למכירת יוסף.

כמו כן, מדרשים נוספים מרחיבים לתאר כיצד ראובן היה עסוק כל ימיו בתשובה, בשק ובתענית על חטאו בבלהה. גם רש"י (ל"ז, כט) כותב (על פי מדרש רבה (פ"ד, יט)) שראובן היה עסוק בשעת מכירת יוסף - שנים רבות אחרי חטאו - בשקו ובתעניתו על שבלבל את יצועי אביו.

ושואל הרב מדן: אם על חטא קל שנעשה ממניעים טובים - יש צורך בשנים רבות של שק ותענית, אנא אנו

כל זאת, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו כל ימיו, או לפחות שנים רבות (עד מכירת יוסף). זאת ועוד: לאחר תשובה מעין זו, שלא מצאנו דוגמה בכל המקרא, נושלו ראובן מבכורתו לטובת יהודה, האשם העיקרי במכירת יוסף.

לדעת הרב מדן, מדובר על שני פתרונות שונים לשאלת היחס בין חטא ראובן לבין תגובת יעקב, ואין אפשרות למזג בין שני הפתרונות הללו, ושתי דעות חלוקות הן. לדעה האחת - חטאו של ראובן היה 'קלי יחסית, בלבול יצועי אביו, אך מעולם לא שמענו שהוא עשה עליו תשובה. ייתכן אף שההיפך הוא הנכון: כשם שלשמעון וללוי היה צידוק אידיאולוגי למה שעשו - כבודה של דינה אחותם, שלא תצא כזונה, כך היה גם לראובן צידוק אידיאולוגי - כבודה של לאה אמו, שלא תיראה פחותה מפילגש. וייתכן, שכשם ששמעון ולוי לא חזרו בהם בשל הצידוק שהיה להם עד שנענשו בידי אביהם ביומו האחרון - כך גם ראובן לא חזר בו עד שנענש בידי אביו באותו יום. דעה זו היא דעתם של כמה מגדולי התנאים והאמוראים: זוהי שיטתו של ר' שמואל בר נחמני משמו של ר' יונתן, זוהי שיטתם של ר' שמעון בן אלעזר ור' אלעזר המודעי במסכת שבת (נ"ה ע"ב), זוהי שיטתו של רבן שמעון בן גמליאל בספרי להלן, וזוהי אף דעתם של התרגום הירושלמי, של בעלי התוספות בפירושים לתורה, של החזקוני ושל שאר המפרשים שאימצו את כל השיטות הללו. ההבדל הגדול בין עונשו הקל יחסית של ראובן לבין עונשם הכבד של שמעון ולוי נובע מחומרת חטאם לעומת קלות חטאו של ראובן, שבלבל יצועי אביו. לעומת זאת, העובדה שראובן נענש ויהודה קיבל שבחים וגם חלק ממה שנועד לראובן נובעת מכך שיהודה הכיר בחטאו, הודה בו ועשה כל מאמץ לתקנו, ולא שמענו - לדעה זו - שאף ראובן עשה כך.

הדעה השניה היא דעתם של ר' אליעזר ור' יהושע במסכת שבת, דעתם של חכמים החולקים על רשב"ג בספרי להלן, דעתו של ר' אליעזר בן יעקב בבראשית רבה, ודעתם של הרמב"ן, הרד"ק, ר"י בכור שור ועוד מפרשים שצעדו בעקבותיהם. לדעה זו, ראובן חטא בגילוי עריות ושכב עם בלהה פילגש אביו. יתרונו על שמעון ולוי נעוץ בכך שעשה תשובה ימים רבים בשק ובתענית, ועדיין יהיה עלינו לדון בשאלה מדוע חטאו של יהודה נתכפר, ואילו ראובן נענש (אם כי עונש קל יחסית).

כדעה השנייה משמע ממקורות חשובים נוספים, המובאים גם להלכה:

א. המשנה במגילה (כה ע"א) מביאה את מעשה ראובן בין הפרשות הנקראות ולא מיתרגמות, משום כבודו של

ומוסיף הרב מדן וטוען: אם נניח כרמב"ן (ל"ה, כב), שיעקב לא שילח את ראובן מביתו ומירושתו בשל ענוותנותו היתירה - מה טעם להבדל בין יחסו לשמעון וללוי לבין יחסו לראובן? הלא לשמעון וללוי אמר יעקב דברים קשים וברורים, ואף נישלם מנחלתם, למרות שבפרק ל"א התורה נוטה להצדיקם במידת מה על מעשיהם בשכם. מה פשר ההבדל שבין היחס החמור והקשה לשמעון וללוי לבין היחס הסלחני והענו לראובן?!

לכן לדעת הרב מדן: על כורחנו, נמצאות שתי הפרשיות - זו שבפרק ל"ה וזו שבפרק מ"ט - בסתירה המחייבת את יישובן כאחת. כעת, שתי הדרכים עמדו לפני החכמים: הם יכלו לקבל כפשוטם את הפסוקים שבפרק מ"ט, שראובן לא חטא בחטא כה גדול, וליישב בפירוש חדש את הפסוקים בפרק ל"ה; ויכלו לקבל כפשוטם את הפסוקים שבפרק ל"ה, שחטאו של ראובן היה חמור ביותר, וליישב בדרך כלשהי את התמיהה שבפרק מ"ט. ר' שמואל בר נחמני צעד בדרך הראשונה, וטען שראובן לא שכב עם בלהה. הוא לא עשה זאת כדי ללמד סניגוריה עיוורת על ראובן, אלא כדי להסביר את יחסו של יעקב אליו.

חכמים אחרים, שהבינו את החטא כפשוטו - בגילוי עריות, צעדו בדרך השנייה. הם הבינו את יחסו הסלחני קמעא של יעקב לראובן בסוף ימיו כנובע מהתשובה הגדולה שעשה ראובן על חטאו, הן בשק ובתענית שהיה שרוי בהם כל ימיו והן בהתנהגותו בפרשת מכירת יוסף, כפי שנבאר להלן. לחכמים אלו, ההבדל שבין יחס יעקב לראובן לבין יחסו לשמעון וללוי בדבריו האחרונים אינו נובע מהפרש בחומרת החטא אלא מהפרש בתשובה על החטא: ראובן הכיר בחטאו, התוודה עליו ונהג בתשובה כל ימיו, ואילו שמעון ולוי לא קיבלו את תוכחת אביהם ואף ענו אותם עזות (ל"ד, לא). ממילא, שמעון ולוי לא שבו מחטאם עד ליום שבו עמדו לפני מיטת אביהם ביום מותו.

שתי הסניגוריות על ראובן

על פי דרכו של הרב מדן, נטינו מן ההבנה המקובלת ברש"י ובבית המדרש כולו. רש"י בפירושו לחטא (ל"ה, כב) נוקט כשיטה שראובן לא שכב עם בלהה, אלא רק בלב את יצועי אביו. לעומת זאת, בפרשת מכירת יוסף (ל"ז, כט) מביא רש"י שראובן לא היה עם האחים בעת מכירת יוסף, ומסביר זאת משום שהיה עסוק בשק ובתענית על חטאו. בפרק הקודם הבאנו את טענת הרב מדן, שצירוף שני המדרשים הללו מביא אותנו למצב שנראה בלתי אפשרי: למרות שחטאו של ראובן נבע ממניעים טהורים של קנאת כבוד אמו, למרות שחטא זה אינו חמור במיוחד והוא אף ניתן לתיקון מיידי - למרות

תחילה. אי זה הוא? זה הושע' - שובה ישראל עד ה' א- ליהיד".

משמע, בעל הטענה שראובן היה עסוק בשק ובתענית על מעשה בלהה הוא רבי אליעזר (וקצת משמע שר' יהושע הסכים עמו בעניין התשובה). לעיל, הבאנו את דעתם של ר' אליעזר ור' יהושע במסכת שבת, שראובן אכן חטא בגילוי עריות. אין לנו תנא הסבור שראובן חטא רק בבלבול היצועים, ובעת ובעונה אחת סבור גם שהוא חזר בתשובה.

במדרש זה גם למדנו את המקור לתשובת ראובן על חטאו, שהרי קשה לבדות מלבנו את סיפור התשובה רק על סמך יחסו הסלחני של יעקב לראובן. המקור הוא אפוא בכך, שכשהאחים ישבו לאכול את סעודתם - ראובן לא היה עימהם, ולא שותף בסוד המכירה. הוא היה עימהם לפני הסעודה, בעת שהשליכו את יוסף לבור, ושב רק אחרי המכירה וגילה שהילד איננו. העובדה שנפקד מבין אחיו דווקא בשעת הסעודה, מעלה ברווח את האפשרות שאכן היה שרוי בצום בשל תשובתו.

למדנו אפוא שתי סניגוריות שונות על ראובן. עתה נבוא לנתח את החטא, את התשובה שאולי כרוכה בו ואת עונשו לפי כל אחת מן השיטות.

חטאו של ראובן בגילוי עריות

ההנחה שראובן חטא בגילוי עריות כפשוטו הביאה את חז"ל (ואותנו) ללמד עליו זכות, שעשה תשובה. את התשובה ביססנו על היחס הסלחני, יחסית, שגילה כלפיו יעקב בשעותיו האחרונות, בניגוד ליחסו לשמעון וללוי; וכן על העובדה שלא היה עם אחיו בעת ארוחתם. שני גורמים אלו אינם נראים לנו חזקים דיים כדי לבסס עליהם מעשה תשובה גדול, שלא נזכר בפסוקים במפורש. נרחיב אפוא מעט על תשובה זו, אך לפני נדון על גוף החטא.

המאבק על המנהיגות

ושאל הרב מדן: ראובן - שפיקח היה - מה ראה לשטות זו ולתועבה זו, לשכב עם פילגש אביו? האמנם הייתה בלהה, שהייתה מבוגרת מראובן בדור, אישה כה יפה עד שכשל בייצרא דעריות?

למעשה ראובן על פי שיטה זו יש מקבילה מקראית ברורה: אבשלום שכב עם פילגשי אביו על הגג, כהכרזה על כך שהוא מרד באביו ותפס את מלכותו (שמואל ב' ט"ז, כא-כב). אף אדוניה, בנו של דוד, ניסה ללכת בדרכו של אבשלום ולקבל את אבישג, שהוחזקה כפילגש אביו בעיני העם. הקשרה של פרשת ראובן עשוי להצביע על מגמה דומה.

ראובן (בפירוש רש"י) או משום כבודו של יעקב (כפירוש הר"ן). המאירי מבאר, שמעשה זה אינו מיתרגם כדי שלא להודיע סרחונו של ראובן, ומסתבר מלשונו, שחטאו של ראובן היה גילוי עריות ממש. כך מסתבר גם מהמשנה עצמה, שכן אם מדבר הפסוק רק על הפיכת מיטתה של בלהה - מדוע לא יתורגם הפסוק ויבואר לרבים? אף שאר הפרשות שאינן מיתרגמות עוסקות בחטאים ממש, ולא במעשים שההמון עלולים לטעות לפרשם כחטאים. ואם נאמר שחז"ל לא רצו לתרגם אפילו חטא קל כהפיכת המיטה משום כבודו של החוטא - הרי שאין לדבר סוף. בפשטות נראה, שרק חטאים שיש בהם קלון גמור לא תורגמו.

ב. הגמרא בסוטה (ז ע"ב) מצטטת ברייתא המביאה דברי שכנוע לסוטה, כדי שתודה בחטאה קודם שיימחה שם ה' על המים. הברייתא מצווה להזכיר לסוטה גם את העובדה שראובן הודה ולא בוש. אם כל חטאו הוא שהפך את המיטה משום כבוד אמו - אין בכך כדי לשכנע את הסוטה להודות בניאוף גמור. מסתבר אפוא, שראובן הודה בחטא הניאוף. גם בבראשית רבה (מהדורת תיאודור-אלבק, צ"ז ד"ה "יהודה אתה יודוך אויביך"), משמע שראובן הודה בחטא עריות גמור.

ומביא הרב מדן, שתי ראיות לדברינו, שאין למזג את שתי הסניגוריות על ראובן למציאות אחת. הראיה הראשונה היא לשונו של הספרי.

6. הספרי (מהדורת פינקלשטיין סי' שמ"ז):

"וחכמים אומרים...: ומה תלמוד לומר 'חי ראובן ואל ימות'? שעשה ראובן תשובה... רבן שמעון בן גמליאל אומר: מוצל היה ראובן מאותו החטא, ולא נזקק לאותו מעשה. אפשר מי שעתיד לעמוד בראש שבטים בהר עיבל ואומר 'ארור שוכב עם אשת אביו' נזקק לאותו מעשה?! ומה תלמוד לומר 'כי עלית משכבי אביך'? שתבע עלבון אמו".

מהספרי משמע שאלו הן שתי סניגוריות שונות על ראובן, הן שנויות במחלוקת ואין לחברן.

הראיה השנייה - מן המקור למעשה תשובתו הגדול של ראובן.

7. בראשית רבה (מהד' תיאודור-אלבק) פ"ד, כט:

"וישב ראובן אל הבור' וגו' - ואיכן היה? ר' אליעזר אומר: עסוק היה בשקו ובתעניתו, וכיון שניפנה - הלך והציץ לאותו הבור. הדא הוא דאמרין 'וישב ראובן' וגו'. ר' יהושע אומר: כל טרחות הבית היתה מושלכת עליו. כיון שנפנה - הלך והציץ [לאותו הבור]. הדא הוא דאמרין 'וישב ראובן אל הבור' וגו'. אמר לו הקב"ה: מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחילה. חייך, שבן-בנך עומד ופותח בתשובה

שמעון ולוי היו הראשונים שניסו את כוחם בירושה, עוד בחייו של הזקן ובלא רשותו. יעקב אישר בשתיקה את ההסכם בין בניו לבין חמור ושכם על נתינת דינה לשכם בתמורה למילת אנשי העיר. שמעון ולוי גדעו בחרבם את ההסכם, והתייחסו אל שכם ואל עמו כאל בריונים שאנסו וחטפו את אחותם. לדעתנו, היה מקום להתייחס כך אל שכם ואל אנשיו שתמכו בו, לולא הם הגיעו להסכם עם יעקב ועם בניו. שמעון ולוי לא הכירו בהסכם שאביהם חתם עליו, ולו גם בשתיקה, ובשל כך התירו לעצמם לשפוך את דמה של עיר שלמה.

משכשלו שמעון ולוי בשפיכות דמים, ניסה ראובן את כוחו במנהיגות על פי המתכון של עצת אחיתופל שנאמרה, לימים, לאבשלום. הוא בא על פילגש אביו. כך תיאר לימים גם נתן לדוד את הדרך שיודח בה ממלכותו.

9. שמואל ב' י"ב, יא:

"הנני מקים עליך רעה מביתך, ושכב איש את נשיך לעיני השמש הזאת"
כגמול על כך שאף דוד קיבל את מלכותו מאת ה'.

10. שמואל ב' י"ב, ח:

"ואתנה לך את בית אדניך ואת נשי אדניך בחיקך"
משמע, זוהי דרכו של יורש שלטון.

לא ברור האם ישנו במעשהו של ראובן גילוי עריות ממש, שהרי בלהה אינה אשת אביו, אלא פילגשו בלבד. מסתבר, שעם מות רחל, כשהכניס יעקב את מיטתו לאוהל בלהה - התכוון להעלות אותה לא רק לדרגת אשתו מן המניין אלא אף לדרגת עקרת הבית. ראובן לא הכיר ב'זכותו' של יעקב לעשות זאת. מנקודת מבטו, לאה הייתה המועמדת הטבעית לרשת את מקומה של רחל. במעשהו עם בלהה, ביטא ראובן גם את אי-הכרתו בבחירתו של יעקב, ואת אמירתו הנחרצת שבלהה אינה אלא שפחה ופילגש, לא אשת איש ולא אשת אב. אי-הכרתו של ראובן בסמכותו של יעקב, הכשילה אותו אפוא בגילוי עריות.

יהודה מנסה את כוחו אחרי שלושת אחיו. משבא יוסף דותינה אל אחיו - נושאים ונותנים שלושת הגדולים בגורל אחיהם. שמעון ולוי מציעים להורגו ולהשליכו לבור, ראובן מציע להשליכו לבור בלא להורגו, אך מנהיג חדש קם באחיו - יהודה - והא מורה למוכרו לישמעאלים. זהו 'עונש', בין השאר, על כך שיעקב בחר ביוסף ואהב אותו מכל אחיו. אי-ההכרה בזכותו זו של יעקב דרדרה את יהודה למדרגה של גונב נפשות, שעליו נאמר "וגונב איש ומכרו ונמצא בידו - מות יומת."

עוד לפני שעשה יהודה את מעשהו, חלם יוסף שאביו ואחיו משתחווים לו ארצה. אף הוא ראה עצמו כמנהיג

לדעת הרב מדן, בעקבות פגישתו של יעקב עם עשו והשתחוויותיו המתרפסות אל אחיו, יתכן שיעקב איבד את מנהיגותו במשפחתו. רושם זה מתחזק מכך, שכאשר שכם בן חמור טימא את דינה בתו - יעקב החריש עד בוא בניו, הבנים היו אלו שניהלו את המשא ומתן עם שכם ועם חמור, שמעון ולוי עשו דין לעצמם נגד רצונו של אביהם, ואף ענו אותו עזות על תוכחתו. כמו כן, האחים - בהנהגת יהודה - החליטו למכור את יוסף לישמעאלים, ורימו את אביהם במה שנעשה; יוסף חלם שאביו, אמו ואחיו משתחווים לפניו ארצה; ובתווך - ראובן שכב עם בלהה פילגש אביו.

8. מתאר זאת הרב מדן באופן הבא:

ננסה לתאר את שאירע במשפחת יעקב עם כניסתם לארץ מגלותם בבית לבן. אבי המשפחה, יעקב, גיבור ואיש מלחמה, שגלל לבדו את האבן מעל פי הבאר, שניצב לבדו יום ולילה מול ליסטים וחיות השדה והגן על צאן לבן, שלחם על זכויותיו באומץ ובנחישות מול לבן המתנכל לו - משתחוהו שבע פעמים ארצה לפני עשו אחיו, שולח את נשיו וילדיו שישתחוו אף הם, משגר ממקנהו מתנות לעשו, מבטיח לו לבוא אל תחת חסותו בשעיר ורואהו "כראות פני א-לוהים". אנשי החיווי יושבי הארץ, שידעו שהנה מגיע לארצם יעקב החזק והאמיץ, נכדו של אברהם משחרר הארץ מידי כדלעומר, בנו של יצחק המתנחל העיקש, אחיו של עשו מפקד 'גדוד 400-400', ודאי יראו ממנו וכיבדו אותו. אך לאחר שראו את התנהגותו המתרפסת, לא חשש שכם, בנו של נשיא הארץ, לאנוס את בתו של יעקב, להביא אותה בלא רשות לביתו, ולהיכנס למשא ומתן מעמדת כוח של חוטף. יעקב החריש עד בואם של בניו, וקיבל - בשל פחדו מפני שכם - את האפשרות שדינה תישאר בעל כורחה בביתו של שכם לנצח. בני יעקב רואים לפנייהם (שלא בצדק, כמובן) אב זקן שכלו כוחותיו, כדרך שראו לימים זקני ישראל בשמואל מנהיג זקן שכלו כוחותיו, ולכן סברו שיש להחליפו. בבית יעקב נפתח מאבק על הירושה - על המנהיגות.

כזכור, ארבעת בני לאה הראשונים היו המועמדים הטבעיים לנטילת הנהגת המשפחה מאביהם. הם עצמם נולדו בזה אחר זה, ללא הפרש גדול ביניהם. אחרי שילדה לאה את ראובן, שמעון, לוי ויהודה - עמדה מלדת. בני השפחות לא היו מועמדים להנהגה בשל ייחוסם, ושאר האחים היו קטנים. יוצא מן הכלל היה יוסף, שלמרות היותו נער - חלם על מנהיגות, הן בשל טבעו והן בשל היותו בכורה של רחל, עקרת הבית, האישה האהובה.

דביקותו ברחל גם לאחר מותה, ואת אי-החלפתה בלאה החיה.

אך ראובן הוא העומד בפרץ ומנסה להציל את יוסף ממזימת אחיו. הוא עושה זאת בשל כבודו של אביו, וכדי "להשיבו אל אביו" (בראשית ל"ז, כב). מעשהו מתפרש לא רק כרצון להציל נפשות ולא רק ככיבוד אב, אלא גם כתשובה גדולה על חטאו בכיבוד אב, גם במחיר הוויתור על בכורתו ועל בכורת אמו בבית יעקב. זהו, לעת הרב מדן, הבסיס למדרשי חז"ל על תשובתו הגדולה של ראובן. הדיוק הלשוני על תעניתו הממושכת, וניתוח היחס הסלחני יחסית של יעקב כלפיו הן טענות שרק מצטרפות לטענת הבסיס הכתובה כאן.

חטאו של ראובן בבלבול יצועי אביו

הארחנו בדעת התנאים הסוברים שראובן חטא בגילוי עריות ושב בתשובה. נעבור עתה לדון בדעת ר' שמואל בר נחמני משמו של ר' יונתן ובדעת התומכים בדבריו, שראובן לא חטא בעריות אלא בבלבול יצועי אביו. שלושה דברים עלינו לברר לשיטה זו:

א. מה עשה ראובן בפועל, מהי משמעות בלבול היצוע, ומכוח מה הפך בלבול זה (בהנחה שהכוונה להפיכת המיטה או העברתה לאוהל אחר, כדברי רוב המפרשים) ליחילול היצוע בדברי יעקב האחרונים (בבראשית מ"ט).
ב. אם אכן מדובר על מעשה שנעשה לכבוד אמו, ומעשה שלא נגרם ממנו כל נזק פרט לעלבון רגעי - אף אם נשלול את האפשרות שראובן עסק כל ימיו בשק ותענית על חטא פעוט זה, עדיין לא עלתה ארוכה לשאלתנו על מה עלה הקצף ומה חרי האף הגדול הזה עד לשלילת בכורתו, כהונתו ומלכותו, כפי שנאמר בספר דברי הימים א'.

11. דברי הימים א' ה', א-ב:

"ובני ראובן בכור ישראל - כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו נתנה בלבו לבני יוסף בן ישראל, ולא להתיחש לבכרה: כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו, והבכרה ליוסף"

ג. איך יתיישב פירוש זה עם פשט הפסוק: "וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו, וישמע ישראל?"

12. הרב מדן מציע להעזר בדמיונו, כדי לתאר את

שאיירע בלילה ההוא:

אחרי מות רחל, זימן יעקב את בלהה לאוהלו כדי להופכה לעקרת הבית אחרי רחל, או כדי להוליד ממנה בן נוסף - את בנו הי"ג. לא נדע מדוע לא זימן יעקב לאוהלו את לאה, השנייה בחשיבותה אחרי רחל. האם בשל היותה 'שנואה' בשל רמאותה בלילה הראשון? האם ראה את בלהה שפחת רחל בצלמה ובדמותה של רחל שנפטרה? האם רצה לאזן מעט את מספר בניו מרחל ומשפחתה לעומת אלו שנולדו לו מלאה

המשפחה במקום אביו. לא הייתה לו כל יכולת לממש את מנהיגותו כאחיו הבוגרים, והיא נותרה אצלו כחלום. לכאורה, חלום על מנהיגות אינו מהווה שום עבירה; אך יוסף מטבל את חלום המנהיגות שלו בהבאת דיבה על אחיו לאביהם, ובאמירה (העקיפה) שהוא טוב מהם.

עונשו של ראובן

כל האחים הנידונים בפרק זה - באו על עונשם. במסגרתנו המצומצמת, נדון רק בעונשו של ראובן, שנדחה בעקבות מעשהו מבכורתו, שניתנה ליוסף, וממנהיגותו, שניתנה ליהודה.

אפשר, שבין הזכויות שנועדו להינתן לראובן הייתה גם הנחלה שהייתה לימים לנחלת יהודה, שהחליף את ראובן בחלק מתפקידיו. יתר על כן: ייתכן שנחלתו המיועדת הייתה בין הגורמים להכשילו בחטאו, כיוון שחש את עצמו במגדל-עדר, שבין בית-לחם לחברון, כבעל הנחלה, וכרשאי לדון בה את גורלה של המשפחה כולה על דעת עצמו. באותו אופן, שמעון ולוי - שמן הסתם, ראו את עצמם ככובשי שכס וכיורשיה לדורות עולם - הם שיזמו את ההתנכלות ליוסף 'בביתם שלהם', ונענשו בכך שארץ שכס ניטלה מהם וניתנה ליוסף.

בנחלתו זו, אמור היה ראובן לרשת כבכור את קברי האבות, ולראות את עצמו כממשיך את שושלתם, כדרך שבכל מקום הבכור הוא העובד את האב, וממשיך את דרכו. בנחלה זו הוא היה גובל בנחלת בנימין - נחלת השכינה - מדרום, ולא ממזרח, כפי שגבל בה בעת שנחל בסופו של דבר ממזרח לירדן וממזרח לנחלת בנימין, בהתאמה למקומו מדרום לנחלת השכינה בדגלי המדבר. לאחר חטאו של ראובן - הוא איבד את נחלתו זו, ונדחה מזרחה, אל ארץ מואב, אל המקום שבו חיללו בנותיו של לוט את כבוד אביהן. ואף שכונתן, כמו כוונתו של ראובן שחילל כבוד אביו, הייתה לטובה - נותר הכתם שבמעשיהן ולא נמחה.

תשובתו של ראובן

נשוב לשאלתנו: מהיכן שאבו חז"ל את מעשה התשובה הגדול של ראובן על חטאו בפילגש אביו?

ראובן, כאמור, רצה לרשת את אביו בחייו, וביטא זאת בגסות לשכב עם פילגשו. הוא ביטא בכך גם את אי-הכרתו בזכותו של אביו לבחור את עקרת הבית - את בלהה. בעקבות המעשה המכוער, יעקב הרחיק את ראובן, ונראה שטיפוחו את יוסף כבכור היושב עם אביו ומקבל ממנו את 'זיו האיקונין' שלו הואץ בעקבות ריחוקו של ראובן. ראובן הוא, אפוא, המקופח העיקרי מיחסו המיוחד של ישראל ליוסף. אם הייתה למישהו מן האחים סיבה להתנכל ליוסף - היה זה ראובן. בשל יוסף איבד ראובן את בכורתו; ביוסף הראה יעקב את

מאיתנו היה מסיק מתמונה נוראה זו. הוא גם לומד באותו לילה נורא אילו חיים נכוננו לו באין לו אם שתגן עליו, כשם שאין לבלהה גבירה שתגן עליה. למחרת, משנודעה התרמית ליעקב, סיפר לו יוסף את מה שראה ואת כל חששותיו מראובן ומאחיו, שמן הסתם חשודים לעשות כמעשיו (רש"י ל"ב):

"את דיבתם רעה - כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה,

היה מגיד לאביו... וחשודים על העריות."

אפשר, שאף דברי הפסוק שראובן שכב עם בלהה פילגש אביו, אינם עובדת אמת, אלא עובדה המשועבדת לנכתב בהמשך הפסוק: "וישמע ישראל", אך התורה מעידה: "ויהיו בני יעקב שנים עשר". איש מהם לא עשה את מעשה הנבלה הנזכר.

נשוב לאוהלו של יעקב. בעת שעלה השחר - התרמית, בדמותה של לאה באוהלו, התבררה ליעקב.

דומה, שחבל להכביר מילים על עלבוננו ועל צערו של יעקב, שזו לו הפעם השנייה שהוא מרומה באותה דרך. חבל גם להכביר מילים על עלבונה ועל צערה של בלהה, שהייתה עתידה להפוך מפילגש לאישה חוקית ולאחת מן האימהות. חטאו של ראובן, גם לסבורים שלא חטא בעריות, היה חמור, והצדיק את העונש שניתן לו לדורות עולם.

ומדגיש הרב מדרן: העובדה שקינא לכבוד אמו - אין בה סניגוריה מספקת, שהרי גם שמעון ולוי עשו שעשו בשכם משום שקינאו לכבוד אחותם. יצועו של יעקב לא רק נתבלבל, הוא גם נתחלל. בפעם השנייה קרב יעקב אל אישה, כשמחשבתו נתונה לזולתה. יש במעשה כזה חילול קודש חמו כמו שאומרת הגמרא.

13. נדרים כ"ע"ב:

"וברותי מכם המורדים והפושעים בי' - אמר רבי לוי: אלו בני תשע מדות, בני אסנ"ת משגע"ח: בני אימה, בני אנוסה, בני שנואה, בני נידוי, בני תמורה, בני מריבה, בני שכרות, בני גרושת הלב, בני ערבוביא, בני חצופה"

14. ומפרש הר"ן בנדרים:

"בני תמורה - שבא על אחת מנשיו וכסבור שהיא צרתה."

ומוסיף הרב מדרן, שייתכן שיעקב חדל מלשמש את מיטתו באותה עת. את בלהה לא לקח עוד, ומסתבר שגם לא את לאה וזה משמעות הכתוב (ל"ה, כב):

"ויהיו בני יעקב שנים עשר."

כלומר, אם לעיל ביארנו על פי המפרשים המסבירים 'שנים עשר' - ולא אחד עשר, מלמד שלא חטא ראובן, הרי עתה ביארנו על פי האומרים 'שנים עשר' - ולא שלושה עשר, שלא הוליד בן נוסף לאחר שנתחללה מיטתו. משמע, יעקב פורש מנשותיו.

ומשפחתה? האם עשה זאת על פי הדיבור, אולי על פי רוח הקודש? ושמא בחר בבלהה משום שהיא הפכה לאמם המאמצת של האהובים שבבניו - יוסף ובנימין - לאחר מות רחל? אין לנו עסק בנסתרות. רק זאת נדע: הייתה זו זכותו כאדם וחובתו כאבי המשפחה לבחור לו לבד את אוהלו הפרטי. לאיש לא הייתה זכות לערער על כך.

שעת לילה באוהלו של יעקב. יעקב נעדר לשעה קלה בשל עיסוקיו, ובלהה - הנמצאת באוהלו - מכינה עצמה למשכבו של הצדיק, כשהיא נפעמת מן הכבוד שנפל בחלקה. בעוד רגעים ספורים יבוא יעקב, ובלהה כבר אינה לבושה בבגדי יומה. על בשרה רק כתונת משכבה. חושך בחוץ, כולם ישנים, ואיש אינו רואה. אל האוהל נכנס ראובן, נחוש, מלא חרון ואכזריות. הוא נוטל את בלהה בכוח זרועו, גורר אותה או נושא אותה בכתפיו, ואגרופו המונח בתוך פיה מונע ממנה לצעוק. הוא נושא אותה אל אוהל מרוחק, ושם הוא כולא אותה וחוסס את פיה לבל תוכל להזעיק עזרה. הוא אינו שוכב עמה. חלילה לו מלטמא עצמו בפילגש אביו! כל כולו הרי פועל לשם שמיים, לשם הצדק ולשם כבוד אמו!

הוא אינו שוכב עמה גם משום שהוא אינו אוהב אותה. ההפך הוא הנכון. בלהה קיימה באמו, גם אם לא ביוזמתה, את האמור "שפחה כי תירש גבירתה", כאשר נטלה את הבכורה אחרי מות רחל. אין לו כל עניין לקיים בה "שנואה כי תבעל". בנוסף לכל אלו, אין לראובן פנאי להתעסק עם בלהה. משכלא אותה במקום מרוחק - הוא ממחר לאוהל אמו (שכנראה, לפחות חלקית, הייתה שותפה לסודו), ומלווה אותה במהירות ובחשאי לאוהלו של יעקב, שעדיין לא נכנס לאוהלו.

שעת לילה מאוחרת. יעקב נכנס לאוהלו, לאחר שזימן אליו, לראשונה אחרי מות רחל, את מחליפתה - בלהה. הירח כבר שקע, והאוהל נתון בעלטה גמורה. יעקב, בצניעות שהקפיד עליה מאז ומעולם, עושה את מעשיו בשקט, ללא מילים או בלחישות. אין לו יכולת להבחין, לא באמצעות קול ולא באמצעות מראה, מי באמת ממתינה לו במיטה. הוא מקרב אליו את 'בלהה', ואף 'היא' משיבה לו אהבה... ויהי בבוקר והנה היא לאה.

פרט אחרון בתמונה הקשה שציירנו. נשוב לראובן הגורר את בלהה בכוח מאוהלו של יעקב לאי-שם, כשפיה חסום ורק כתונת משכבה לעורה. שיערנו, שהכל ישנים ואין רואה. ולא היא! באחד האוהלים מנסה נער צעיר להרגיע את אחיו, התינוק הבוכה, לאחר שרחל אמו מתה ובלהה המגדלת אותם עזבה למשך הלילה את האוהל בלי להודיע לאן היא הולכת.

יוסף הצעיר אינו ישן. מפתח אוהלו הוא רואה בעיניו מבעות את ראובן הגורר את בלהה ממשכבה, כאנס הגורר את אנוסתו, והוא מסיק מכך מה שכל אחד

”אתה פתחת בתשובה תחילה”

עוד נקודה אחת נותר לנו לברר: לפי הדעה שראובן שב על חטאו בתשובה שלימה, מדוע נתקבלה תשובתו של יהודה, והוא קיבל מאביו ברכה, ולא נתקבלה בשלמותה תשובתו של ראובן, והוא יצא מאת פני אביו בנזיפה? אילו הייתה בידינו רק התשובה שיוחסה במדרש לראובן - דהיינו, שקו ותעניתו - היה פתרון השאלה קל. לא הרי שק ותענית כתשובתו של יהודה, שאף שלא היה בה שק ותענית - הייתה בה נכונות אינסופית להציל את בנימין מעבדותו במצרים בשל הרצון לכפר על חטא מכירת יוסף לעבדות במצרים. זוהי תשובה שיש עמה תיקון, ולא רק אבילות וצער. אף לאחאב - לא הועילו שקו ותעניתו על פרשת כרם נבות, כיוון שלא השיב את הכרם ליורשי נבות.

אך גם לדברינו לעיל, שעיקר תשובתו של ראובן נעוץ בניסיון להציל את יוסף, לוקח בכורתו - עדיין יתר יהודה על ראובן: יהודה - לא רק רצה להציל את אחיו, ולא רק נתן עצות ומוסר לאחיו על כך. הוא אף הצדיק עליו את הדין, קיבל בגבורה את עונשו במות אשתו ושני בניו, ואף עשה מעשה - לשים עצמו כעבד עולם במקום בנימין אחי-יוסף, שיהודה מכרו לעבד.